

УДК 340.12:2-74-67(560)

Г. С. Єрмакова

кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР І ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТУРЕЧЧИНИ В ЄС: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Проведено аналіз основних теоретико-методологічних аспектів впливу релігійного фактора на процеси інтеграції в ЄС. Розкрито особливості впливу релігійного фактора на безпекові критерії членства в ЄС. Досліджено проблему інтеграції в ЄС Туреччини в контексті ісламізації її населення. Визначено основні перешкоди на шляху інтеграції в ЄС Туреччини на практичному рівні.

Ключові слова: релігійний фактор, європейська інтеграція, правове забезпечення, критерії членства в ЄС, безпековий критерій.

Постановка проблеми. Туреччина сьогодні є країною з найдовшим терміном заявки на членство в ЄС. Європейський вибір Туреччини ще в середині 1970-х рр. ознаменував вектор її політичного та соціально-економічного розвитку як у кінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст. Однак, незважаючи на реальні здобутки турецької державності й у сфері економічного зростання, й у сфері політичної стабільності, і в безпековій сфері, все-таки Туреччина нині не стала реальним претендентом на остаточний вступ до ЄС. Безперечно, знаходиться безліч проблем, об'єктивізація яких є завданням європейських політиків щодо того, що Туреччина сьогодні не відповідає повною мірою всім тим критеріям членства, що закріплено в нормативно-правовій системі ЄС. Однак, на нашу думку, найбільшою перешкодою для Туреччини на шляху до ЄС є релігійний фактор. Він розкривається через різноманітність релігійних уподобань населення Туреччини та більшості населення країн-членів ЄС. Іслам сунітського толку, який є домінуючою релігією для турецького суспільства, не поділяє цінностей християнського релігійного вчення та є фактично ворожим до будь-якої іншої релігії. Така різниця є базисом для антагонізму систем цінностей, притаманних ЄС та Туреччині, а тому суттєво й негативно впливатиме на подальшу єдність ЄС у разі інтеграції в Союз Туреччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На найбільшу увагу заслуговують роботи таких учених, як Е.Р. Ахмедова, Х. Боумгарден, К. Гігу, Ф. Дженкін, Н. Задоя, О.А. Канунніков, Е. Кауфман, М. Медіна-Абелан, Т. Раєвич, А. Freire, О.О. Чубрикова та інші.

Мета статті – аналіз ступеня та механізму впливу релігійного фактора на процеси інтеграції Туреччини в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Питання релігії завжди мало дуалістичний характер. З одного боку, дотримання релігійних прав і свобод людини та громадянина виражалися та декларувалися як один з елементів демократії та невід'ємна складова розвитку сучасного суспільства. З іншого – саме релігія, виступаючи об'єднуючим елементом європейських країн, формувала систему світоглядних і цивілізаційних цінностей, а церква та її вчення закладали підґрунтя морально-етичного виховання людини та громадянина нової об'єднаної Європи. Незважаючи на це, офіційного статусу в євроінтеграційних процесах в ЄС релігія не мала через секуляризаційні тенденції. Натомість церква продовжувала вважатися однією з рушійних сил на шляху до об'єднання Європи.

Як зазначають аналітики, «нинішнє посилення уваги до релігії в країнах ЄС та майбутніх членів цієї спільноти зумовлене, насамперед, процесом формування нової європейської іден-

тичності. І поряд з універсальними демократичними цінностями саме християнська спадщина, притаманна більшості народів Європи, часто є визначальною цивілізаційною рисою європейців» [5]. Бачення спільного європейського майбутнього для всього континенту віднайшло своє відображення в численних деклараціях і спільних заявах представників різних релігійних течій та організацій, а також у спільних заявах представників політичного керівництва ЄС та духовних лідерів європейських Церков. Але на практиці спільне релігійне бачення подальших перспектив євроінтеграції наочно розкривається у двох питаннях: прийнятті спільної Конституції ЄС та вирішенні питання щодо інтеграції в ЄС Туреччини.

Говорячи про створення нової спільної Конституції ЄС та роль, зокрема, католицької церкви в цих процесах, варто звернути увагу на думку, висловлену А.О. Канунніковим, який у своїх дослідженнях робить висновок про те, що «під час обговорення проекту Конституції Євросоюзу християнські церкви більшості країн Європейського Союзу виступили за те, щоб у ній християнська спадщина було виділена особливо. Прагнення відбити роль християнства в становленні сучасної Європи об'єднало практично всі впливові християнські церкви та релігійні організації, а рівень міжхристиянських інтеграційних контактів нерідко випереджав інтеграційні процеси в політичній площині» [3]. Такий рівень консолідації та міжконфесійної єдності пояснюється тим, що саме християнство вважається релігійною спадщиною Європи. Сам феномен «Єдиної Європи» став можливий завдяки провідній ролі християнського віровчення під час формування національних держав континентальної Європи та утвердження сучасних європейських націй.

З іншого боку, Ф. Дженкін акцентує увагу на тому, що наскільки прогресивний вплив християнське віровчення спричинило на процес активізації інтеграції на європейському континенті, настільки воно є фактором гальмування інтеграції в сучасних умовах світової глобалізації [9]. Проблема, на думку вченого, полягає в тому, що на перший план виходить економічна складова інтеграційних процесів, а це означає, що будь-яка абсорбція нових країн-членів ЄС повинна відбуватися з урахуванням того економічного надбання, яке отримає загальноєвропейська економіка з кожним новим членом.

З огляду на зростаюче політичне значення релігії та посилення скептицизму щодо європейської інтеграції Х. Бумгарден та А. Фрер звертають увагу на те, що «релігійний контекст європейської інтеграції сприяє активізації євроскептицизму як нового суспільного руху в межах ЄС. Причому протестантські країни є більшими євроскептиками, ніж католицькі країни. Але релігія на макрорівні (індивід, соціальна група) практично не має впливу та значення для питань євроскептицизму щодо прийняття єдиної Конституції ЄС, тоді як на макрорівні (національний рівень держав-членів ЄС) вплив релігії є відчутним» [6]. Але така ситуація пояснюється тим, що на національному рівні релігійний чинник впливає на питання формування бачення суспільного та національного блага, яке закладається, зокрема, і в ідеологію політичних партій, що формують органи публічної влади. Тож уряди країн, де потужні позиції євроскептиків виступають проти єдиної Конституції, і це наочно можна продемонструвати на прикладах Нідерландів, Швеції, Бельгії та навіть Франції, тобто країн, які відмовилися ратифікувати конституційний акт ЄС.

З цього приводу можна знайти пояснення в роботах Е. Кауфмана, який, аналізуючи вплив релігійної доктрини на процес та якість світоглядних цінностей і національних ідей європейських країн, робить висновок про наявність певного «інстинкту збереження національної, культурної та релігійної ідентичності» [10] країн ЄС, що може нівелюватися наявністю єдиного Основного Закону для всієї Європи – як протестантської, так і православної.

Отже, можна зробити такі висновки:

– по-перше, релігія тривалий час впливала на світоглядні вподобання людини. Зважаючи на процеси становлення національних держав і появу особливостей суспільного розвитку їхнього населення через національну самоідентичність, система цінностей цілих націй, однак, залишалася стабільно тотожною. Це пояснюється існуванням єдиної церкви та єдиних витоків релігійного вчення, навіть незважаючи на процеси появи таких нових течій: протестантизму, кальвінізму, лютеранства тощо.

– по-друге, ієрархізація християнської церкви та наявність єдиного центру у вигляді інституту Папства робило церкву досить потужною організацією. Її існування в різних країнах відбувалося з урахуванням єдиного для всієї церкви канонічного права, що зумовлювало стабільність як організаційного, так і змістовного

впливу церкви на процеси становлення національних держав. Це, у свою чергу, впливало на єдність світоглядних цінностей і поглядів щодо майбутнього єдиної Європи;

– по-третє, саме церква стала одним із найбільш активних прибічників ідеї європейського об'єднання, а феномен єдиної Європи з'явився якраз під впливом ідеї панування Папства над світською владою.

Але все ж таки «найвідчутніше релігійний чинник дається взнаки під час розгляду питання про входження до складу ЄС Туреччини» [5]. На нашу думку, такий скептицизм і протидія інтеграційним спрямуванням Туреччини пов'язані головним чином із мусульманським минулим і вагомим впливом ісламського фактора на процеси формування суспільного та державного устрою в Туреччині. Це стане головною перешкодою на шляху уніфікації моделі державного управління, державно-правового регулювання суспільних процесів, організації соціально-економічних відносин, які вже усталені в Туреччині та демонструють свою ефективність. Причому позиція більшості європейських країн стосується перманентності тих загроз, які постануть на шляху абсорбції Туреччини Союзом. Ідеться не лише про прийняття турецькими політичними елітами демократичних стандартів ЄС, а про те, щоби такі стандарти сприйняло саме турецьке суспільство.

Навіть незважаючи на те, що Туреччина ніколи не вважалася ортодоксально ісламською державою, вплив цієї релігії на процеси правового регулювання, формування правосвідомості та встановлення системи національних цінностей є величезним. Політика релігійного плюралізму ЄС та толерантності щодо віросповідань об'єктивують можливість збереження такого впливу ісламського фактора на суспільні процеси в Туреччині, але з погляду існування чітких, визначених на нормативно-правовому рівні стандартів і критеріїв вступу до ЄС антагонізм ісламського та християнського віровчення є об'єктивною проблемою на шляху вступу Туреччини до ЄС. Причому ми наголошуємо на тому, що він є саме проблемою, а не перешкодою, а тому потребує спільного вирішення і політичним керівництвом країни, і політичними органами ЄС.

Для цього необхідна політична воля, але, повертаючись до зробленого нами висновку стосовно наявності певних механізмів правового характеру, які виступають політичними ін-

струментами у вирішенні питання інтеграції до ЄС конкретної країни, знову ж таки констатуємо той факт, що країна ісламського світу навряд чи може стати членом ЄС в осяжній перспективі.

Хоча, звертаючись до безпекового критерію членства країни в ЄС, який стосується забезпечення належного рівня внутрішньоєвропейської безпеки у разі інтеграції нового члена, то, на думку деяких фахівців, Туреччина може якраз підсилити окремі елементи загальноєвропейської безпеки. Наприклад, Е.Р. Ахмедова зазначає, що після «холодної війни» та подій 11 вересня 2001 р. в США роль Туреччини в європейській політиці безпеки змінилася через структурні зміни на міжнародному рівні, що відбулися паралельно до змін у самому ЄС» [1]. Наводячи нормативно-правове обґрунтування важливості безпекового фактора для інтеграції нового члена в ЄС, варто звернути увагу на ст. 21 (колишню ст. 10А) Лісабонського договору, відповідно до ч. 2 якої «Союз визначає та проводить загальну політику та заходи, прагне забезпечити високий рівень співпраці у всіх сферах міжнародних відносин із метою:

- захисту своїх цінностей, основних інтересів, своєї безпеки, незалежності та цілісності;
- консолідації та підтримки демократії, правової держави, прав людини та принципів міжнародного права;
- збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки відповідно, включно з тими, які належать до зовнішніх кордонів;
- заохочення інтеграції всіх країн у світову економіку, зокрема завдяки поступовому скасування перепон для міжнародної торгівлі;
- надання допомоги населенню, країнам і регіонам, які стикаються з катастрофами, що викликаються природними факторами або людиною» [4; 7].

З наведеного вище та з огляду на роль Туреччини в регіоні можна зробити висновок, що вона б стала потужною перешкодою на шляху проникнення на території інших країн ЄС нових хвиль мігрантів і біженців, оскільки у разі її вступу до ЄС кордони Союзу відсунулися б на східні кордони самої Туреччини. Крім того, наявність у Туреччині баз НАТО та потужного військового потенціалу суттєво наблизило б перспективи створення Сил швидкого реагування ЄС, що є альтернативою військам НАТО та вважаються політичними лідерами ЄС одним із пріоритетів подальшої інтеграції. Варто зазначити, що

християнський світ не є єдиним стосовно оцінювання можливості та головне – доцільності вступу Туреччини в ЄС. Наприклад, Варфоломій Патріарх Константинопольський, який є вищою духовною особою в ієрархії православних церков, підтримує інтеграцію ЄС. Його позиція та мотиви полягають у тому, що, любляючи інтереси Туреччини, він та його церква можуть отримати певні преференції від політичного керівництва країни, що дасть змогу поширити діяльність православної церкви на всю Туреччину, створюючи осередки християнства та будуючи нові церкви.

Вагомий спротив на шляху інтеграції Туреччини спричиняють і духовні лідери протестантських течій, зокрема англіканської церкви. Узагалі офіційна позиція Великобританії полягає в тому, що Європа повинна переосмислити спільні цінності та зосередитися на внутрішньо-європейському зростанні та розвитку. Не отримавши підтримки в таких євроцентристських прагненнях, Великобританія продемонструвала свою політичну волю та реінтегрувалася з ЄС. Така позиція підтримувалася англіканським духовенством і в тому контексті, що вихід з ЄС суттєво посилить недоторканність зовнішніх кордонів країни, зупинить незаконну та майже неконтрольовану міграцію та суттєво підвищить якість внутрішнього безпекового стану.

Більшість протестантських країн, зокрема Нідерланди та Бельгія, апелюють до органів ЄС для того, щоб дати можливість сконцентруватися на вирішенні нових глобалізаційних викликів, перш ніж продовжувати розширення Союзу. Позиція протестантських духовних лідерів є одностайною в прагненні обмежити вплив населення, що сповідує іслам, оскільки це негативно впливає на соціальну та культурну однорідність національного складу в цих країнах. Підтримують таку позицію і більшість європейських політичних партій, які намагаються нівелювати об'єктивні преференції, що ЄС отримає в безпековій сфері від вступу до Союзу Туреччини. Натомість навіть консервативні та дружні до Туреччини німецькі християнські партії ХСС/ХДС пропонують утриматися від рішучих дій щодо надання Туреччині членства в ЄС. Таку позицію можна розцінювати як вплив релігійного лобі на політичну сферу суспільного життя в Німеччині. Причому одним із аргументів більшості релігійних діячів і навіть Ватикану проти включення у склад ЄС Туреччини є контрпродуктивна позиція останньої щодо включення в текст Кон-

ституції ЄС норми про визнання Європейським співтовариством провідної ролі християнської релігії в процесі об'єднання Європи в єдине організаційне утворення наддержавного типу. Хоча насправді ця теза лише підтверджує реальний рівень секуляризаційних процесів у Туреччині.

Варто, однак, зазначити й наявність об'єктивно негативних факторів, що «відтермінують» прийняття Туреччини до ЄС: перспектива різкого зростання ісламського впливу в Євросоюзі; диспропорції між потенційною політичною значимістю Туреччини в органах Європейського Союзу та її економічним внеском; перспективи міграційних потоків і високих фінансових витрат Євросоюзу на підтягування турецької економіки до стандартів ефективності Спільного ринку» [2]. Хоча знову ж таки ми дотримуємося тієї позиції, що інтеграція Туреччини в ЄС неможлива, перш за все, через відсутність сьогодні реальних механізмів та інструментів урегулювання релігійної розрізненості між ісламським населенням Туреччини та переважно християнським населенням ЄС.

Досить обережно можна наголошувати на тому, що інтеграція переважно мусульманської Албанії та Боснії й Герцеговини розглядається ЄС як певний експеримент, пробний крок із метою викриття всіх можливих наслідків і недоліків від такої інтеграції. Ідеться, безперечно, про пошук на прикладі цих країн засобів мінімізації негативного впливу релігійного фактора на євроінтеграційні процеси. І якщо абсорбція Союзом цих країн пройде з певним успіхом або з мінімальними проблемами, то надалі органи політичного керівництва ЄС отримають можливість і необхідний досвід у формуванні моделі відносин інтеграції зі значно більшою країною, якою є Туреччина. Це припущення, на наше переконання, цілком відповідає причинам і цілям тієї обережної риторики, яку останнім часом проводить більшість політичних лідерів європейських країн щодо Туреччини.

Висновки і пропозиції. Однозначно стверджувати про неможливість інтеграції Туреччини до складу ЄС лише через різність релігій буде некоректним і недоцільним. Дійсно, можна зробити висновок щодо того, що, незважаючи на номінальне утвердження рівності релігій і віросповідань, свободу їх вираження, все ж таки принцип релігійної єдності відіграє важливу роль у питаннях європейської міждержав-

ної інтеграції, стаючи фактично потенційною, але об'єктивною перешкодою для включення у склад Союзу країн, релігійний склад яких відрізняється від загальноєвропейського. Але в такому розумінні варто брати до уваги не номінальну різницю релігій, а той вплив на суспільну свідомість, правову культуру, морально-етичну складову індивідуального праворозуміння, який справляє релігія. Формуючи систему світоглядних орієнтирів і цивілізаційних цінностей, релігія в такий спосіб впливає на суспільство та політичні інститути, який складно усунути шляхом прямих перемовин і досягнення певних критеріїв розвитку.

Релігійна єдність ЄС є запорукою стабільного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку континенту та фактором забезпечення європейської спільноти від міжетнічних, міжкультурних та, особливо, міжконфесійних протистоянь. Християнська релігія, утверджуючи своє панівне та провідне становище в процесах євроінтеграції, відкриває можливості для утвердження панівного становища і християнських церков.

Список використаної літератури:

1. Ахмедова Е.Р. Перспективи інтеграції Туреччини у сферу зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу. Південноукраїнський правничий часопис. 2014. № 4. С. 56–62.
2. Задоя Н.К., Раєвич Т.І. Позиція держав-членів ЄС щодо прагнення Туреччини вступити в Європейський Союз. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2009. № 11. С. 42–46.
3. Канунников А.А. Церкви и религиозные организации: участие в европейском интеграционном процессе. Известия Иркутского государственного университета. 2017. Т. 20. С. 121–129, С. 123.
4. Лиссабонский договор от 13 декабря 2007 г. URL: <http://eulaw.ru/treaties/teu>.
5. Релігія та створення нової Європи. URL: https://projects.dt.ua/SOCIETY/religiya_ta_stvorennya_novoyi_evropi.html.
6. Boomgaarden H., Freire A. Religion and Euroscepticism: Direct, Indirect or No Effects? West European Politics. 2009. Vol. 32, № 6. P. 1240–1265.
7. Charter of Paris For a New Europe. URL: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.
8. Gegout C. The European Union's Common Foreign and Security Policy: Mechanism and Impact in the World. URL: <http://www.myeulink.org/MY-EUHENET/TeachingMaterials/2011-03-30-HE-PL-P1-P5-D01-S001.pdf>.
9. Jenkin Ph. God's Continent: Christianity, Islam, and Europe's Religious Crisis N. Y.: Oxford University Press, 2007. 352 p.
10. Kaufmann E. Shall the Religious Inherit the Earth? London: Pro-file Books, 2010. 320 p.
11. Lumen Fidei: encyclical letter of the Supreme Pontiff Francis. URL: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20130629_enciclica-lumen-fidei.html.
12. Medina-Abellan M. Turkey, The European Security and Defense Policy, and Accession Negotiations. URL: <http://cenaa.org/analysis/turkish-foreign-and-security-policy-in-a-contemporary-environment-southeast-europe-and-beyond/>.
13. Turkey-EU: what next? Different views from Ankara. The European Policy Centre Reports. 30 January 2013. URL: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=6&pub_id=3325.

Ермакова Г. С. Религиозный фактор и вопросы интеграции Турции в ЕС: организационно-правовой и теоретико-методологический аспекты

Проведен анализ основных теоретико-методологических аспектов влияния религиозного фактора на процессы интеграции в ЕС. Раскрыты особенности влияния религиозного фактора на «критерий безопасности» при достижении членства в ЕС. Исследована проблема интеграции в ЕС Турции в контексте исламизации ее населения. Определены основные препятствия на пути интеграции в ЕС Турции на практическом уровне.

Ключевые слова: религиозный фактор, европейская интеграция, правовое обеспечение, критерии членства в ЕС, критерий безопасности.

Yermakova H. S. Religious factor and issues of Turkey's integration into the EU: organizational-legal and theoretical-methodological aspects

It was made the analysis of the main theoretical and methodological aspects of the influence of the religious factor on the integrating processes in the EU. It was established that the church has become one of the most active supporters of the idea of European unification. The thesis reveals the phenomenon of a united Europe as a result of the active position of European churches on the way of uniting the efforts of national states to protect the religious values of Christianity.

Key words: religious factor, European integration, legal support, criteria for EU membership, security criterion.